

שלא נדע

ינתן גיר'נב'ים

עקרון ההתחדשות בתורתו של ר' נחמן מברסלב הוא עיקרון בסיסי המוכר כאחד מהמאפיינים של תורתו וממייחדיה. לרוב, נוטים להתייחס אל עקרון התחדשות זה, אל היכולת להתחדש, כמופנה כלפי שתי מערכות מרכזיות: האחת - החטא והתשובה, והשנייה - השגרה והעשייה חסרת המודעות. אך יש לתת את הדעת למאמצים הרבים של ר' נחמן להדגיש את הצורך העז בחידוש וברענון גם של המקומות הגבוהים שבנפש - ההשגות בתורה וההשגות בעבודת ה'. התבטאויות מסוג זה נמצאות במקומות שונים בתורתו ומופיעות באספקטים שונים. אחד המקומות הוא בשיחות הר"ן, שיחה ג':

הפליג מאד בגדולת הבורא יתברך שמו ואי אפשר לבאר זאת בכתב. ואמר כי לגדולת הבורא יתברך אין שעור כי נעשים דברים נוראים בעולם נפלאים ונוראים מאד ואין יודעים כלל. הינו שעדין אין יודעים שום ידיעה כלל כלל לא.

וגם מה שמובא כי תכלית הידיעה אשר לא נדע, הינו גם כן אצל כל ידיעה וידיעה הינו שאפילו כשמגיעין להתכלית של הידיעה דהינו לא נדע אף על פי כן עדין אין זה התכלית כי זה התכלית הוא רק באותה הידיעה. אבל בהידיעה הגבוה ממנה עדין לא התחיל בה כלל וכן למעלה מעלה.

נמצא שלעולם אין יודעין כלל לא ואף על פי כן אין זה התכלית כי עדין לא התחיל כלל לידע בידיעות שלמעלה מזאת הידיעה שהגיע בה אל התכלית שלא נדע וכו'.

גם הפליג מאד בגדל מעלת התשובה. ואפילו כשנופלים מאד חס ושלום וכל אחד נפל למקום שנפל רחמנא לצלן אף על פי כן אסור ליאש עצמו כי תשובה גבוה למעלה מן התורה. על-כן אין שום יאוש בעולם כי אם יזכה יהיו נעשין מעוונותיו ענין אחר לגמרי וכמו שאמרו חכמינו זכרונם לברכה (יומא פו:): שנתהפכין העוונות לזכיות ויש בענין זה סתרי נסתרות. רק הכלל שמכל הנפילות והירידות שבעולם רחמנא לצלן יכולים לחזור אליו יתברך בנקל כי לגדלתו אין חקר (תהלים קמה, ג). והעקר שהכל תלוי בו שלא יהיה מיאש עצמו מלצעק אל ה' ולהתחנן ולהתפלל אליו יתברך תמיד.

בשיחה זו עוסק ר' נחמן בנתון המופלא שידיעת ה' מאופיינת באי הידיעה שלה. נוכחות מול הקב"ה תתפרש כמודעות לעובדה ש'נעשים דברים נוראים בעולם... ואין יודעים כלל'. התיאור הוא תיאור של עולם מלא ורוחש מיני דברים גדולים ונוראים, מסתוריים

ופלאיים, גלגלי ההשגחה סובבים ויוצרים חיבורים כאלה ואחרים המכוונים את חיי האנושות והבריאה כולה. אלא שאת מהלכים אלו אין אדם יודע ואין לו יכולת לדעת. ההקשפות שלו למהלכים אלו תהיה העמידה נוכח מפעלם גם אם אינו יודע מה הם ולאן מטרם.

בהמשך השיחה ממשיך ר' נחמן ומצטט את המשפט 'תכלית הידיעה שלא נדע' שלכאורה משרת בדיוק את מטרותיו אלו. אלא שהוא לא מסתפק באמירה של המשפט וממחיש את הפרדוקס שבנו. גם כאשר מגיעים לאותה תכלית - דהיינו לאותה חוסר ידיעה, גם אז אין זו התכלית וישנה הדרישה לנטוש אותה ולעבור לידיעה הגדולה ממנה שגם בה בסופו של דבר תתגלה אותה תכלית - חוסר הידיעה, וכך הלאה, בתנועה מתמשכת ואינסופית.

תשובה על התשובה

בשיחה זו, הדרישה לאינסופיות ידיעת ה' באה לידי ביטוי גם בעולם התשובה. בתורה ו' המפורסמת מביא ר' נחמן את המושג 'תשובה על התשובה' ומצייר עולם של תשובה שהוא אינסופי בתוך עצמו, מתוך הבנה שכל ניסיון לאחוז בתשובה ולומר 'עשיתי תשובה', מצריך תשובה מחודשת.¹ בניה פיזית של התשובה יוצרת הכרח לשבור אותה מחדש. נראה, שזהו מקומה של התשובה בשיחה הנ"ל, יחד עם הדיבור על האינסופיות. זו, מאפשרת גם תפיסה של התשובה לא רק כאינסופית מצד הדרישה שבה, אלא גם כשוברת את המערכות הקיימות - 'תשובה קדמה לתורה' - ולכן אין המערכות הפיזיות לכאורה של המצוות יכולות לעמוד בפניה. יתרה מזו - הדבר קשור להבנה ש'מכל הנפילות שבעולם... יכולין לחזור אליו יתברך בנקל כי לגדולתו אין חקר'. ההבנה שאין אפשרות לתפוס דבר באלוקות, יוצרת את הענווה הדרושה גם ביחס לתורתו של הקב"ה, ושומטת את הממשות שלה. בצורה כזו היא בונה מחדש תנועת חזרה בתשובה מכל מקום ומכל מצב. הרב שג"ר מסביר זאת בלשונו כך:

כל זמן שהאדם נאחז בדבר כלשהוא - רעיון, כבוד וכו"ב, איננו יכול להדבק ולהאמין באינסוף. רק כשהכל מתפורר, והאדם מאבד משען ואחיזה כל שהיא, יכול הוא להתחזק... בתהומות היאוש מוצא ר' נחמן את הבורא יתברך.²

1 גם שם קשורה התשובה להשגת אלוקות - 'כי מתחילה כשעשה תשובה עשה לפי השגתו ואחר כך בודאי כשעושה תשובה בודאי הוא משיג ומכיר יותר את ה' יתברך...' ועוד שם הרבה.

2 הרב שג"ר, שובי נפשי, עמ' 30.

הכרה באינסופיות הקב"ה, מחזירה אור חוזר לאדם ויוצרת את האמון האינסופי בו ובכח תשובתו. חוסר הממשות של העולם הזה יוצרת אמונה בשבירתו ובפריצתו, וגורמת למסוגלות התשובה. אין זו סיזיפיות של פעולת התשובה אלא פריצה שלה את כל המערכות המוגבלות לחוקי הטבע הממשיים של העולם הזה.

שני אספקטים נוספים נמצאים בתורה כא ובתורה כב, כל אחת מהן עם תמונת העולם שלה. בתורה כא, מציב ר' נחמן את המבנה של המקיפים והפנימיים, מושגים הלקוחים מסוגי ההשגחה האלוקיים, במישור של ההבנות השכליות. לכל אחד, כך על פיו, יש את המקומות אותם הוא לא מכיר ובהם הוא נמצא בחוסר ידיעה ובשאלות - הם המקיפים. אל מולם נמצאים המקומות המוכרים, מרחבי הידע הברורים, הדברים שאדם כבר השיג - אלו הם הפנימיים. ר' נחמן בא בדרישה לחפש ולחתור אחר המקיפים ולהוריד אותם פנימה, לפנימיים

כמו שאנו רואים פמה חכמות צמקות שאין זכלת במח האנושי להבין על בריו...
 והשכל הזה הוא בחינת מקיף שאין נכנס בפנימיות המח כי אם מקיף אותו
 מבחוץ והשכל הפנימי מקבל חיותו מהמקיף הזה... ושלימות הדעת הוא
 כשנעשה ממקיפים פנימיים... וצריך לעשות מהמקיף פנימי ולעשות לו מקיפין
 אחרים...

גם ברמת ההשגות השכליות, אם כן, ר' נחמן דורש לא להישאר ברמת המקיפים אלא להוריד אותם לפנימיים, לעכל אותם, להפנים אותם, לעבוד איתם ולהופכם לממשיים ולפוריים בחייו של המשיג. אלא שהוא מודע לכך שלנצח, מיד כאשר יופנמו המקיפים, יוולדו מקיפים אחרים מעליהם. כך זו דרכו של העולם הזה, לפיו, ואילו רק בעולם הבא יהיה התענוג המלא של הידיעה השלמה ללא המקיפים.

כך גם בתורה כב, ע"פ התיאור אותו מתאר שם ר' נחמן. בתורה זו אומר ר' נחמן שלכל אדם יש את בחינת הנעשה ונשמע' שלו, כאשר אדם משיג את הבחינה הגבוהה שלו, את מה שבשבילו הוא 'נשמע', ומוריד אותו לעולם העשייה שלו, ל'נעשה', נוצר לו מיד 'נשמע' חדש, אורות עליונים ובלתי מושגים חדשים שעליו לחתור ולהתאמץ להשיגם ולהורידם, וכך הלאה במאמץ אינסופי מתמיד.

ויש בכל דרגא ודרגא וכן בכל עולם ועולם בחינת נעשה ונשמע כי כל אחד לפי
 מדרגתו יש לו בחינת 'נעשה' בחינת תורה, הינו הנגלות לו ובחינת 'נשמע',

שְׁהִיא בְּחִינַת נִסְתָּרוֹת, בְּחִינַת תְּפִילָּה כַּנ"ל כִּי מִי שֶׁבָּא לְמִדְרָגָה גְבוּהָ מִהֶרָא שׁוֹנָה
אֲזִי נַעֲשֶׂה מִה'נִשְׁמַע' שְׁלוֹ בְּחִינַת 'נַעֲשֶׂה' וְאֲזִי יֵשׁ לוֹ בְּחִינַת נִשְׁמַע אַחֲרַת וְכֵן
מִדְרָגָא לְדְרָגָא וְכֵן כָּל אָדָם לְפִי מִדְרָגָתוֹ יֵשׁ לוֹ בְּחִינַת נַעֲשֶׂה וְנִשְׁמַע.

...וְצָרִיף כָּל אָדָם שִׁילָף מִדְרָגָא לְדְרָגָא וּמַעוֹלָם לְעוֹלָם עַד שִׁיזְכֶּה בְּכָל פְּעַם
לְבְּחִינַת נַעֲשֶׂה וְנִשְׁמַע גְבוּהָ יוֹתֵר שִׁיְהִי נַעֲשֶׂה אֶצְלוֹ בְּכָל פְּעַם מִבְּחִינַת 'נִשְׁמַע'
בְּחִינַת נִסְתָּר בְּחִינַת תְּפִילָּה בְּחִינַת דְּבָרֵי הַתּוֹרָה שֶׁסְּבִיבוֹת הַמְצָנָה בְּחִינַת תּוֹרַת ה'
יְהִי נַעֲשֶׂה מִזֶּה בְּחִינַת 'נַעֲשֶׂה' בְּחִינַת נִגְלָה בְּחִינַת תּוֹרָה בְּחִינַת תּוֹרָתוֹ וְיְהִי לוֹ
בְּחִינַת 'נִשְׁמַע' וְכֵן גְבוּהָ יוֹתֵר וְכֵן בְּכָל פְּעַם יִלָּךְ מִדְרָגָא לְדְרָגָא וּמַמְצֵלָה לְמַצְלָה.

לא לחינם ר' נחמן עושה שימוש במונחים של 'נעשה ונשמע'. מונחים אלו הם אות ומופת לקבלה מרצון של התורה ע"י עם ישראל. קבלת התורה, אומר ר' נחמן, איננה מלאכה סדורה ומובנית, ומטרתה הסופית היא לא לאחוז בדבר מה שעליו ניתן לומר שהוא קניין התורה והשגתה במלואה. לפי תיאור זה, ההיפך הוא הנכון: קניית התורה היא מלאכה של הרפיה עמוקה מכל השגה, עמידה מול אורות העולם המלא שעוד לא הושג וחתירה אליו, תוך ויתור על הכלים של העולם המוכר שזה עתה הושג.

לרחם על העוונות

בשיחה מופלאה אודות העמידה מול יצר הרע וההתמודדות כנגדו אומר ר' נחמן

כך:

דע שיש חבילות חבילות של עברות רחמנא לצלן כי עברה גוררת עברה (אבות ד,ב) הינו כשאדם עובר עברה חס ושלום אזי עברה ראשונה גוררת אותו לעשות עברות אחרות השיכים לה דיקא. וכן כשעושה עברה אחרת חס ושלום אזי גוררת גם כן עברות השיכים לה כי כל עברה ועברה גוררת עברות השיכים לה ונגרין אחריה, אבל לא עברות שאין שיכים לה. כי יש להם טענה: היה לך לעשות מצוה תקף אחר עברה הראשונה והיתה המצוה מגנה עליו על כן צריך לתן לכלם מזונות וחיות.

בשיחה זו מתמודד ר' נחמן עם הממשות האונטולוגית של העברה. אדם העובר עברה, למעשה, בורא לעצמו עולם שלם. הוא גורר אחריו את כל המדף של העברות שעמדו מאחורי זו שעשה. הוא נכנס לעולם של חיות שמחפש את מקור שאיבתו מאותו עולם העברות, ואיננו מכיר חיות אחרת. מתואר כאן מצב חסר מוצא: כל עברה שנעשית גוררת אחריה עוד רבות שנולדות והן עכשיו נטל על האדם, זקוקות לפרנסתו, צועקות לו שיחיה אותם, וכיוון שנולדו - שוב אין הן מתות. העניין מסתבך ומוכפל

כאשר עובר אותו יהודי לאגף אחר של עבירות ומבצע גם בו עברה - או אז הוא גורף אליו את כל שלל העברות שעמדו מאחורי עברה זאת, ונראה שלנצח יימשך להסתובב אותו גלגל שאין לו סוף של עברות המזמינות את חברותיהן להשתתף במסיבה. את ההחלצות מהגֵּרוּך חסר המוצא הזה מציע ר' נחמן כך:

והתקון הוא שילמד לעשות ולקיים השלש עשרה מדות של רחמים וחסדים, והינו שיהיה לו רחמנות וירבה לעשות חסד ויקיים כל השלש עשרה מדות של רחמים. כי על ידי שמקיים השלש עשרה מדות של רחמים על ידי זה הוא מעורר למעלה השלש עשרה מדות העליונים של רחמים ועל ידי זה נכנעין ועוברין המחבלים שנעשו על ידי העברות בבחינת אל מלך יושב על כסא רחמים וכו' מוחל עוונות עמו מעביר ראשון ראשון, הינו שעל ידי השלש עשרה מדות של רחמים מעביר הקדוש ברוך הוא עברות הראשונים שבכל חבילה וחבילה ואזי שאר העוונות שבחבילה שבים אל השם יתברך והוא יתברך נותן להם חיות.

לכאורה נראה הפיתרון תמוה. האדם עובר העברות נדרש להתמלא בחסד וברחמים כלפי סביבתו, אך מה לזה וליציאה מן העולם הסיזיפי שנוצר ע"י עשיית העברות? כיצד שינוי היחס אל סביבתו ישפיע על עולמו הפנימי?

הרחמים, כך נראה, מסמנים שינוי תודעה, אימוץ מבט שונה על המציאות. רחמים אלו הם המבט הרך על המציאות, מבט שאינו תופס את הדברים כנוקשים, כנרשמים בספר ונצחיים. יש ביכולתם לחוות את העולם כעולם בו הדברים הנעשים הם בגדר אפשרות, אופציה, טעות. כך, רחמים כאלו באים לידי ביטוי כלפי האחר - אין הוא האחר העומד כנגד האדם ומאיים עליו, כאשר פעולותיו נתפסות כניסיון לערער על מוצקות עמידת חברו. מעתה אין זה אלא מבט של חסד על הזולת, שתופס את פעולותיו כאנושיות ונגזרות מהידע ומהניסיון המוגבלים שלו. מבט שכזה, ממילא, יאפשר סליחה, קבלת האחר ויכולת לאפשר לו תיקון.³

התמלאות זו בחסד, מעוררת גם למעלה את שלוש עשרה מידות הרחמים. כך, החטא, שעד כה נתפס כממשי, כמוצק, כיציב וכחסר יכולת לשברו, נחשף גם הוא במערומי רכותו. אין הוא אלא תולדה של העשייה האנושית, וככזה גם הוא זקוק

3 בלשונו של הרב שג"ר - 'למעשה, החמלה הינה תוצאה של ראיית האחרות של האחר, ושל העובדה שאחרות זו לא ניתנת לגישור מעצם היותו של האחר אחר... ראייה זו היא עצמה גם הפתח לחמלה ולרחמים... היא שיוצרת קשר עמוק ופנימי ביניהם - קשר ההופך את אותה שונות לרוך ולעדינות שיהוו את הבסיס החי והתוסס ליחסים ביניהם' (על כפות המנעול, עמ' 64).

לרחמים.⁴ רחמים אלו מפוררים את הממשות של העברות שנעשו עד כה ומאפשרים פתח לתיקון ולתשובה, אין עברת הרגע הקודם מחייבת שתבוא אחריה עברה של הרגע הבא, באשר ניתן לרחם על הקודמת, להבין את מקומה ולהעמידה על טעותה. אין היא עוד מאיימת וממשית, אלא נמסה בחום הרחמים אל תוך עצמה.

אין פירושה של תנועת רחמים זו כתנועה של קבלה עצמית או השלמה עם מעשי האדם עד כה. אף אין פה מישור של בכי וחרטה על העבר עד שהעוונות נחווים כממורקים. נראה, שהדרישה היא לחוויית עולם שונה. חוויה זו מרחמת על העולם הפיזי כולו ובכך תופסת אותו כממשי מעט פחות, ואולי, כעולם שהפרשנות של האדם למעשיו היא זו המכריעה כיצד הם יראו הלאה. יש בכך דרישה לנטישת האחיזה בכלים בהם העולם מתנהל כלפי חוץ ועזיבת תפיסת הסיבתיות הפשוטה בה המעשה הספציפי יוליד בהכרח אחריו את המעשה הנולד ממנו.⁵

הדרישה לגעגוע

וירגיל עצמו לכסף ולהתגעגע ולהשתוקק תמיד אליו יתברך, כי ההשתוקקות והכסופין בעצמם הם דברים גדולים מאד... פעם אחת דבר עמי והפליג במעלת ההשתוקקות והכסופין והגעגועים לדברים שבקדשה אף על פי שאינו זוכה לעשותם, אף על פי כן ההשתוקקות והגעגועים בעצמן טובים מאד וכו...⁶

ביסוד עמדתו של ר' נחמן שאין המעשה עצמו הוא העיקר (על אף שודאי שהוא חשוב מאוד) אלא הרצון וההשתוקקות לעשיית המעשה, טמונים שני רבדים.

ברובד הראשון, עמדה זו היא המסוגלת לראות בעולם הממשי, המדיד והסיבתי, את העולמות הגלומים בו. את הדברים שמעבר לכל עשייה פיזית, אלו החושפים את הדברים שמאחורי הדברים. הצבת הזרקור על הגעגועים הקודמים למעשה חושפת תפיסה מרוככת של המציאות הפיזית וממקדת את עיקרם של המעשים בעולמות הפנימיים הקודמים להם והמלווים אותם. עולמות המעשה, אם כך, מאירים באור נוקשה הרבה פחות. אולי יש גם בתנועה זו כדי לעמעמם ואף להעלים את חווית

4 גם בתורה כב, שהוזכרה לעיל, מתמודד ר' נחמן עם עזות הגוף ונוקשות התאוות, וגם שם הוא פונה למימד זה של הרחמים - 'יצריך כל אדם לרחם מאד על בשר הגוף...' שם מוצגת קול האנחה כשוברת את עזות הגוף אל מול העברות שנתפסות כקול של סטרא אחרא.

5 וכנודע בברסלב שעיקר עבודת יצר הרע היא לא לפני העברה אלא אחריה - בנטיעת היאוש העמוק, ב'התבכשות' האינסופית ובעצבות.

6 שיחות הר"ן, רס, כז.

הפספוס התמידי הנלווית למעשה הדתי. עם זאת, יש לציין, שמוגברת ומועצמת הדרישה לעורר את הגעגועים ולרצות בהם במאוד מאוד.

ברובד נוסף של תפיסה זו, היא מהווה ביטוי מעשי לתפיסה בה עולם האלוקות יישאר לנצח אי שם במעמקי נסתרותו, ולא ירד לכדי אחיזה אנושית. שהלא הגעגועים, הרצון והכיסופים הם חומרי גלם בלתי נדלים, שיש לעוררם שוב ושוב, עוד ועוד, פעם אחר פעם, מכל מצב ובכל מקום. כך, הפרקטיקה של המעשה הדתי, העוברת טרנספורמציה לחויית הרצון לעשותו, מביאה לידי ביטוי את הנמען של המעשה - ריבון העולמים. כשם שהוא איננו נתפס, וכל השגה נדרשת לויתור ולהרפיה על מנת להגיע להשגה גבוהה ממנה, כך המעשה עצמו מאופיין בגעגועים עזים שאינם פוסקים לעולם.